

OMER HADŽISELIMOVIĆ, NA VRATIMA ISTOKA — engleski putnici o Bosni i Hercegovini od 16. do 20. vijeka. Izbor, predgovor, komentar i bilješke Omer Hadžiselimović, Veselin Masleša, Biblioteka »Kulturno nasljeđe«, Sarajevo 1989, str. 377.

Bosansko-hercegovački prostor, stanovništvo, gradovi i sela, kulturno-povijesne znamenitosti, običaji i vjerovanja, nacionalno-vjerske raznolikosti te politička događanja, predmet su zapažanja i zabilježbi brojnih putopisaca iz evropskih zemalja od XVI. do XX. stoljeća.

Mogućnost upotrebe njihovih autentičnih dojmova za proučavanje onodobne političke i kulturne povijesti Bosne i Hercegovine, privlačila je, stoga, domaće znanstvenike da dio njihovih putopisa prevedu, objave i poprate odgovarajućim kritičkim komentarom. Zapažanja većeg broja putopisaca koja su se odnosila na područje Bosne i Hercegovine objavio je u prijevodu M. Samić (Francuski putnici u Bosni i Hercegovini na pragu XIX. stoljeća i njihove misli o njoj, Sarajevo 1966), dok je M. Ekmečić uz kraće izvratke iz putopisa prikazao najvažnije putopise o Bosni i Hercegovini u razdoblju od 1850. do 1878. godine (Slika o Bosni i Hercegovini u evropskoj putopisnoj literaturi od 1850. do 1878. godine, Balcanica, sv. 8, Beograd 1977, str. 301—320). Putopise i pisma arheologa Arthura J. Ewansa objavio je u prijevodu M. Drecun (A. J. Ewans, Pješke kroz Bosnu i Hercegovinu tokom ustanka augusta i septembra 1875, Sarajevo 1973; isti, Iirska pisma, Sarajevo 1967), a putopis Williama J. Stillmana A. Gvozdanović (W. J. Stillman, Herzegovina and the Late Uprising, Beograd 1932).

Djelo Omera Hadžiselimovića »Na vratima istoka« obuhvaća izvratke brojnih putopisa, dnevnika, službenih izvještaja ili pisama engleskih putnika po Bosni i Hercegovini u razdoblju od XVI. do XX. stoljeća. Obuhvaća tekstove 25 autora. Podijeljeno je na dva dijela. U prvom, kraćem dijelu, riječ je o putopisima do XIX, a u drugom, znatno opsežnijem, sakupljeni su putopisi XIX. stoljeća. Poglavlja su podijeljena na više tematskih cjelina, tako da su u svakoj cjelini obuhvaćeni zapisi nekolicine autora. Prilikom donošenja teksta pojedinih putopisaca, autor ukratko donosi njihove biografije s posebnim osvrtom na motive njihovog proputanja kroz Bosnu i Hercegovinu.

U predgovoru (str. 10—24) autor uopćeno upozorava na razlog interesa engleskih putnika za prilike u Turskoj Carevini s obzirom na službenu englesku državnu politiku i povećano zanimanje za balkanski prostor u XIX. stoljeću, napose u vrijeme bosansko-hercegovačkog ustanka 1875—78. godine. Kronološkim redom nabraja putopisce, navodi njihova zanimanja i motive putovanja i na osnovi karakterističnih dijelova izvještaja upozorava na osobitosti njihovog viđenja mentaliteta, tradicije i kulture domaćeg življa te mogućnost njihovog razumijevanja političkih događaja u svjetlu šireg evropskog interesa za balkanske zemlje pod turskom vlašću, te, ukoliko je riječ o posljednjoj četvrtini XIX. stoljeća, pod okupacijom Austro-Ugarske Monarhije.

Zaključujući predgovor, autor upozorava da je »uza sva svoja ograničenja« engleska putopisna literatura »skratila civilizacijsku udaljenost između Velike Britanije i Bosne i Hercegovine« (str. 24) te u tome treba gledati njezino pozitivno značenje.

U prvom dijelu (str. 27—39) obuhvaćeni su izvještaji putopisaca u razdoblju od XVI. do XVIII. stoljeća. Riječ je o kratkim natuknicama o smjeru putovanja u kojima se katkad bilježe samo prolazna mjesta, a češće i uvjeti putovanja, izgled sela i gradova, usputnog krajolika, konačišta, gostoljubivost domaćina te zanimljive i nerijetko opasne zgrade i susreti prilikom putovanja trgovačkih karavana.

Iz razdoblja od XVI. do XVII. stoljeća autor objavljuje dijelove putopisa svega četvorice engleskih putnika. Nakon toga više od dva stoljeća, tj. do sredine

XIX. stoljeća nema zapisa o Bosni i Hercegovini iz pera britanskih putopisaca. Glavni razlog tome autor nalazi u činjenici što je u ovom razdoblju došlo do premještanja putnih pravaca te je težište evropskog prometa prema Turskoj prenijeto u Panonsku nizinu (str. 15).

Drugi dio knjige (str. 43—364) odnosi se na putopise iz XIX. stoljeća.

U prvom poglavlju drugog dijela »Putnici moraju biti zadovoljni« (str. 43—170) autor donosi izvatke putopisa koji se odnose na opis gradskih i seoskih naselja u pograničnim predjelima prema Dalmaciji, Lici i Slavoniji (npr. Bihać, Mostar, Bosanski Novi). Kako se pretežno radi o vojnicima, službenicima, diplomatskim predstavnicima (konzuli), istraživačima starina i folklorne baštine, novinarima i običnim turistima, njihove bilješke obiluju podacima o vojnim postajama i utvrdama u Bosanskoj krajini, susretima s predstavnicima turske civilne i vojne vlasti, konzulima ostalih evropskih zemalja, kršćanskim i muslimanskim svećenicima te običnim stanovnicima bosanskih sela, trgovcima, obrtnicima i mehanđijama.

Uvjeti putovanja, kvaliteta trgovačkih cesta i putova, teškoće putovanja zi mi i ujesen te opasnost od razbojnika na najprometnijim komunikacijama značajan su dio gotovo svakog opisa Bosne i Hercegovine. Nasuprot tome, engleski putnici često se pohvalno izražavaju o hanovima i karavansarajima na usputnim postajama, iscrpno opisujući njihov izgled i susrete s domaćinom.

Državni i društveni život Bosne i Hercegovine također je predmet interesa engleskih putopisaca (str. 171—232). Prikazujući upravno-administrativnu podjelu zemlje u vrijeme turske i austro-ugarske vlasti, organizaciju civilne uprave, sudstva, policijskih službi, državnih prihoda i rashoda, autori često uspoređuju karakter turske i austrijske vlasti. Većina putopisaca, zahvaljujući viktorijskom vjerovanju u misionarsku i civilizatorsku ulogu evropskih sila u prosvjećivanju kulturno zaostalih naroda, ocjenjuje značaj austrijske vlasti krajnje pozitivno.

U istom poglavlju nalaze se i odlomci s iscrpnim opisom gradova u unutrašnjosti Bosne i Hercegovine, obilježeni istim stilskim osobitostima koje su izražene i prilikom opisa pograničnih gradova u prethodnom poglavlju.

Poglavlje »Drugi svijet« (str. 233—282) u cijelosti je posvećeno putopisnim odlomcima koji se odnose na običaje i vjerovanja, odijevanje i ishranu i svakodnevni život muslimanskog i kršćanskog stanovništva, napose s obzirom na elemente prožimanja zapadnog i istočnog kulturnog kruga u XIX. stoljeću. Susrećući kršćane i muslimane različite dobi, spola, zanimanja i uloge u društvenom životu zemlje, putopisci navode svoje viđenje pojedinih društvenih slojeva s obzirom na njihovu nacionalno-vjersku pripadnost i reakciju u kontaktu s predstavnikom zapadnoevropske civilizacije.

Četvrto poglavlje »Istorijski uvidi i previdi« (str. 283—353) odnosi se na viđenja nacija i međunacionalnih odnosa te političkih zbivanja u zemlji, poglavito u vrijeme bosansko-hercegovačkog ustanka 1875—1878. godine, kada je bosansko pitanje postalo predmetom službenih diplomatskih poteza zapadnoevropske i ruske politike. Poistovjećujući često naciju s konfesionalnom, a ne nacionalnom pripadnošću, autori upozoravaju na značajnu ekonomsku dimenziju te razdijeljenosti.

Susrećući se na putovanju s istaknutim ličnostima onodobnog političkog života (Omer-paša Latas, Ali-paša Rizvanbegović, tuzlanski kajmakam Fehim-paša i drugi), engleski putopisci bilježe svoje dojmove o načinu i vrijednosti njihove uprave, vojnih akcija i mogućnosti uspostavljanja njihovog življeg i stabilnijeg kontakta sa zapadnim svijetom. Britanski putopisi sadrže katkada i pokušaje predviđanja budućnosti u Bosni i Hercegovini, očekujući najčešće rasplet političkih kriza u diplomatskim pregovorima velikih sila.

Zaključno poglavlje »Epilog: Istok očima Zapada« (str. 355—364) sadrži uopćeno zapažanje engleskih suvremenika o istočnjačkoj naravi i svjetonazoru, gledajući ga kao dio neobičnog, za evropsku civilizaciju egzotičnog prostora te smatrajući da su priroda turske religije i civilizacije, kao i višestoljetna otomanska vlast na Balkanu, osnovne prepreke ekonomskom i kulturnom napretku naših zemalja.

Zaključujući prikaz djela O. Hadžiselimovića »Na vratima Istoka«, potrebno je istaknuti da izbor i prijevod putopisa engleskih putnika predstavlja značajno obogaćenje izvorne građe za povijest Bosne i Hercegovine u razdoblju od XVI. do XX. stoljeća. Pritom su posebno vrijedne popratne bilješke prevodioca uz svaki slijedeći odlomak, u kojima se pored kratkih biografija putopisaca ukratko ocjenjuje objektivnost njihovih zapažanja te upotrebnost vrijednost prilikom šireg proučavanja povijesnih prilika u Bosni i Hercegovini.

Na kraju knjige nalaze se sažetak na engleskom jeziku (str. 365—368) te registar osobnih imena i geografskih pojmova (str. 368—377).

Lovorka Čoralić

HOLM SUNDHAUSSEN, HISTORISCHE STATISTIK SERBIENS 1834—1914,
München 1989, 645 str.

Radovi objavljeni u sada već dugoj seriji knjiga Südosteuropäische Arbeiten, koju priređuje Südost-Institut u Münchenu, izazivaju redovno znatan interes znanstvenika u zemljama jugoistočne Evrope, čija povijest izlazi na stranicama serije. Otvorena za istraživanje različitih područja, nove metodološke pristupe i sa »sluhom« za informacijsko-bibliografske potrebe suvremene znanosti (objavljuje tako biografski leksikon u 4 sveska Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas, 75/1974—1981 i bibliografiju Historische Bücherkunde Südosteuropa, u 3 sv. 76/1978—1988), ova serija daje znatan doprinos i poticaj znanstvenom istraživanju u spomenutim zemljama.

Knjiga Holma Sundhausena (87/1989) spada u red onih koje prednjače u znanstvenom istraživanju pojedinih područja. Autor je u radu koji prethodi ovom i koji je izašao u Südost-Forschungen (43/1984) pod naslovom Neue Literatur zu Problemen der Industrialisierung und der nachholenden Entwicklung in den Ländern der Europäische Peripherie (Nova literatura o problemima industrijalizacije i naknadnom razvoju zemalja evropske periferije), nakon teoretskih razmatranja i uspoređivanja teorija drugih autora, pokušao dati svoje objašnjenje onoga što naziva »razvojem prema podrazvijenosti« (»Entwicklung zur Unterentwicklung«). Zaključci su mu bliski konceptu »svjetskog sistema« Immanuela Wallersteina prema kojem ekonomska zaostalost zemalja evropske periferije nije uzrokovana uključivanjem u svjetski kapitalistički sistem. Svoje novo djelo, ovo koje je upravo pred nama, autor sam ocjenjuje, malo pretjerano, kao prvi korak uključivanja balkanskih historiografija u tokove suvremenih povijesnih istraživanja međuzavisnosti i složenosti kolektivnih fenomena privrede i društva. Uzrok tek djelomičnoj ili nikakvoj zastupljenosti tih zemalja u poredbenim međunarodnim studijama vidi prije svega u njihovom teškom odvajanju od političke, događajne povijesti, i prenaplašavanju industrije kao jedinog indikatora razvoja (str. 30). Toj bismo izjavi mogli zamjeriti možda što nivelira sve balkanske historiografije, međutim ne može mu se osporiti kompetentnost izjave u predmetu njegovih istraživanja — historijske statistike Srbije, pa i njezine opće povijesti tokom 19. i

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR
Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
Ivan KAMPUS

LEKTOR I KOREKTOR
Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:
Savez povijesnih društava Hrvatske
Historijski zbornik
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šalžite na adresu:
Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, za Historijski zbornik
Zagreb, Ul. Đure Salaja 3

Cijena ovog broja iznosi 450 d

Izdavanje časopisa sufinancira

Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad Hrvatske

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — ožujak 1991.